

**ILMIY ADABIYOTLAR TAHLILI ASOSIDA EVRISTIK
YONDASHUVNING ASOSLARI**

Matkarimov M.M.

(PMM Ingliz tili fani metodisti)

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni hayotiy faoliyatda mustaqil va ongli qarorlar qabul qila oladigan, ijodkorlikka moyil, tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan inson sifatida tarbiyalashdan iborat. Mazkur maqsadga erishishda an'anaviy, reproduktiv o'qitish metodlari yetarli samara bermasligi ko'plab tadqiqotlar va amaliy tajribalar orqali isbotlangan. Shu bois, zamonaviy pedagogikada innovatsion yondashuvlar, xususan, evristik yondashuv tobora muhim o'rin egallamoqda.

Evristik yondashuv o'z mohiyatiga ko'ra o'quvchilarni bilimni tayyor shaklda qabul qilishdan ko'ra, uni mustaqil ravishda izlab topish, kashf etish, muammoni tahlil qilish, taxmin qilish, xulosa chiqarish faoliyatlariga jalb etishga qaratilgan. Bu yondashuv o'quv jarayonini faollashtiradi, shaxsiy tajribaga tayangan holda yangi bilimlar shakllanishiga imkon yaratadi, hamda o'quvchining motivatsiyasi va o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyojini kuchaytiradi. Natijada, ta'lim jarayoni shunchaki bilim berishga emas, balki ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi jarayonga aylanadi.

Evristik yondashuvning ildizlari qadimgi yunon falsafasiga borib taqaladi. "Evristika" so'zining o'zi ham "topmoq", "kashf qilmoq" ma'nolarini anglatadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda esa bu atama, asosan, insonning noaniq vaziyatlarda muammoli masalalarni yechishda qo'llaydigan intuitiv va yarim algoritmik strategiyalarini ifodalash uchun ishlatiladi. G. Polya, J. Bruner, H. Simon, Tversky va Kahneman kabi olimlarning ishlarida evristik tafakkurning psixologik va kognitiv asoslari chuqur o'rganilgan. Pedagogikada esa bu yondashuv, ayniqsa, muammoli ta'lim, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, va shaxsga yo'naltirilgan o'qitish

texnologiyalarida keng qo'llaniladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, yangi avlod darsliklarida muammoli savollar, ochiq topshiriqlar va tahliliy vazifalar orqali evristik yondashuv unsurlarini joriy etish amaliyoti kengaymoqda. Shu bois, evristik yondashuvni ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganish, uning pedagogik jarayondagi o'rnini aniqlash va metodik asoslarini ishlab chiqish bugungi kun pedagogik fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Ushbu ishda ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan holda pedagogikada evristik yondashuvning nazariy asoslari, uning uslubiy xususiyatlari, turlari va dars jarayonidagi qo'llanilish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, mazkur yondashuvning o'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi o'rne va afzalliklari tahlil qilinadi.

Evristik yondashuv ilmiy metodologiyada o'ziga xos va muhim o'rin egallaydi. U ayniqsa aniq algoritmlar yoki qat'iy nazariy asoslar bilan hal qilib bo'lmaydigan muammolar mavjud bo'lgan holatlarda foydali hisoblanadi. Ilmiy metodologiya, odatda, muammolarni sistematik, empirik va mantiqiy asoslangan tartibda hal qilishni nazarda tutadi. Biroq, ilmiy izlanishlar davomida ba'zida mavjud nazariyalar, eksperimental ma'lumotlar yoki rasmiy algoritmlar yetarli bo'lmaydi. Aynan shunday hollarda evristik yondashuv — tajriba, intuitsiya, muqobil fikrlash va “o'ylab topish” strategiyalariga asoslangan metod — tadqiqotchining asosiy vositasiga aylanishi mumkin.

Evristika o'z mohiyatiga ko'ra, muammoni “qanday yechish mumkin?” degan savolga yakuniy javob berishdan ko'ra, tadqiqotchini yangi yo'nalishlarga yo'naltirishga xizmat qiladi. Ilmiy metodologiya kontekstida evristik yondashuv, odatda, **muammoni aniqlash, gipotezani ilgari surish, metod tanlash, tahlil qilish** va **natijalarni talqin qilish** kabi bosqichlarda faol ishlatiladi. Bu jarayonlarda evristik fikrlash vositasi sifatida intuitsiya, analogiyalar, tajribaga asoslangan qarorlar va ilgari qo'llanilgan namunaviy holatlardan foydalaniladi.

Zamonaviy ilmiy manbalarda evristik yondashuvlar ikki asosiy yoʻnalishda tasniflanadi:

- **Deskriptiv evristikalar** — bu odamlar qanday fikrlaydi va qanday qarorlar qabul qiladi, degan savolga javob berishga qaratilgan. Ular kognitiv psixologiya, ayniqsa A. Tversky va D. Kahneman ishlari orqali keng rivojlangan boʻlib, insonlar murakkab muammolarni qanday soddalashtiradi va bu soddalashtirish qanday xatoliklar keltirib chiqaradi, degan savollarni oʻrganadi.

- **Normativ yoki preskriptiv evristikalar** — bu qanday qilib muammolarni samaraliroq hal qilish mumkin, degan masalaga javob beradi. Ular sunʼiy intellekt, muhandislik va ilmiy tadqiqot metodologiyasida qoʻllaniladi.

Ilmiy metodologiyada evristik yondashuv, ayniqsa quyidagi jihatlarida ahamiyatlidir:

1. **Noaniqlik bilan ishlash.** Ilmiy muammolar koʻpincha nomaʼlum omillar, noaniq parametrlar yoki yetarli boʻlmagan maʼlumotlar bilan bogʻliq boʻladi. Evristika ushbu noaniqlikni soddalashtirish va unga nisbatan faoliyat yuritish imkonini beradi.

2. **Innovatsion fikrlashni ragʻbatlantirish.** Anʼanaviy ilmiy metodlar koʻpincha mavjud nazariy doiralarda cheklangan boʻlishi mumkin. Evristik yondashuv esa yangi, ilgari eʼtibor berilmagan yoʻnalishlarni kashf qilishda yordam beradi. Shu jihatdan, evristika ilmiy innovatsiyalarning manbai sifatida qaraladi.

3. **Yangi gipotezalarni shakllantirish.** Gipotezalarni ilgari surishda evristik fikrlash — yaʼni tajriba, taxmin va analogiyalar asosida yangi ilmiy farazlarni yaratish — ayniqsa muhim. Koʻplab fundamental kashfiyotlar evristik fikrlash natijasida yuzaga kelgan: Arximedning “evrika!” onidan tortib, Nyutonning tortishish nazariyasigacha.

4. **Tadqiqot metodlarini tanlash.** Evristik yondashuv tadqiqotchi uchun mos metodni tanlashda ham foydali boʻladi. Masalan, qanday metod muammo tabiatiga koʻproq mos keladi? Qanday metodologiya cheklovlarni kamaytiradi? Bunday savollarga anʼanaviy qoidalar emas, balki evristik mulohazalar asosida javob topiladi.

Shuningdek, evristik yondashuv zamonaviy **multi-metodik** va **interfakultet** tadqiqotlarda alohida o‘rin tutadi. Chunki u turli fanlararo bilimlarni birlashtirish, mavjud nazariyalar o‘rtasidagi bo‘shliqlarni aniqlash va ularga yangi yechimlar taklif qilishda moslashuvchan vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab kashfiyotlar aynan nazariy asos emas, balki evristik qarashlar, tajriba yoki to‘satdan paydo bo‘lgan ilhom natijasida yuzaga kelgan.

Biroq evristik yondashuvning metodologik kuchi bilan birga, ba’zi xavflari ham mavjud. Ulardan eng muhimi — **xatolik ehtimoli**. Chunki evristik fikrlash inson ongining sezgi, taxmin va sub’yektiv qarorlar asosida shakllanadi, bu esa noto‘g‘ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, tasdiqlash xatoligi (confirmation bias), mavjud g‘oyani kuchaytirishga moyillik, yoki analogiyaning noto‘g‘ri qo‘llanishi tadqiqot sifati va ishonchliligiga putur yetkazishi mumkin.

Shu sababli, ko‘pgina zamonaviy ilmiy metodologiya nazariyotchilari evristik yondashuvni **“kashf qilish vositasi”** sifatida tan oladilar, biroq **“dalillash vositasi”** sifatida uni mustaqil qo‘llashdan ehtiyot bo‘lishni tavsiya qiladilar. Ya’ni, evristika orqali ilgari surilgan gipoteza, g‘oya yoki yechim keyinchalik qat’iy metodologik tekshiruvdan o‘tishi lozim — bu orqali uning ilmiy ishonchliligi ta’minlanadi.

Umuman olganda, evristik yondashuv ilmiy metodologiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. U aniq va qat’iy algoritmlar doirasidan chiqishga imkon beruvchi, yangi fikrlar va ilmiy burilishlar uchun sharoit yaratuvchi muhim yondashuvdir. Ayniqsa zamonaviy, tez o‘zgaruvchan va murakkab ilmiy muhitda evristikaning ahamiyati ortib bormoqda.

Evristik yondashuv ilmiy tadqiqotlarda muhim vosita bo‘lishi mumkin, ayniqsa murakkab, noaniq va an’anaviy metodlar yetarsiz bo‘lgan holatlarda. Utezkorlik, moslashuvchanlik va kreativlik elementlarini olib keladi. Biroq evristikaning xatolik ehtimoli va sub’yektivligi sababli, uni diqqat bilan qo‘llash va boshqa metodlar bilan kombinatsiyalash zarur. Ilmiy adabiyotlar tahlili kontekstida evristik yondashuv tadqiqotchiga nazariy burilishlar, yangi savollar va innovatsion tushunchalar yaratishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hey, S. P. (2020). *Meta-heuristic Strategies in Scientific Judgment*. University of Western Ontario. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/292>
2. Moustakas, D. G. (1985). *Heuristic Inquiry: The Internal Search to Know*. Journal of Humanistic Psychology, 25(3), 39-55. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022167885253004>
3. Gigerenzer, G., & Gaissmaier, W. (2011). *Heuristic Decision Making*. Annual Review of Psychology, 62, 451-482. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120709-145346>
4. Gigerenzer, G. (2008). *Rationality for Mortals: How People Cope with Uncertainty*. Oxford University Press.
5. Sprenger, J., & Hartmann, S. (2020). *Justifying Method Choice: A Heuristic-Instrumentalist Account of Scientific Methodology*. Synthese, 198(5), 4529–4555. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11229-020-02962-z>
6. Yuldasheva, N. (2023). *Adabiyot darslarini evristik yondashuv asosida tashkil etish*. In Academy of Education. <https://in-academy.uz/index.php/si/article/view/22010>